

ELMALI

İRFAN ve SEVGİ ŞEHİRİ

Ed. Bilal KEMİKLİ

Elmalı : İrfan ve Sevgi Şehri

Ed. Bilal KEMİKLİ

ISBN: 978-975-450-15-9

İç Düzen

Ahmet ÖGKE

Kapak

Bahar Ajans

Baskı ve Cilt

Barış Matbaası

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C blok

No: 291 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 674 85 28

İletişim

Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü Derneği

Adres: Tarım Mah. Perge Cad. Gündoğdu Sitesi

Perge Apt. Kat:3 Dâire: 10 / ANTALYA

Tel: 0242 312 10 03

E-posta: info@akik.org.tr

www.akik.org.tr

Antalya, 2009

Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nda Bilgi ve Sevgi

Ahmet ÖGKE*

*“Göresin şol hûbu kim, zâtında olmaya zevâl
Sevdiğin mahbûb senin, gâyet de müstesnâ gerek”***

H. Vâhib-i Ümmî (k.s.)

Giriş : Vâhib-i Ümmî (v. 1004 / 1595) ve Dîvân'ı¹

Tam adı Abdülvehhâb el-Ümmî el-Elmalî el-Halvetî olup, daha çok Vâhib-i Ümmî ismiyle tanınmıştır. Bugünkü Antalya ilinin Elmalı ilçesinde doğan Vâhib-i Ümmî'nin doğum târihi kesin olarak belli değilse de Dîvân'ında ihtiyarlıktan şikâyet etmesine bakılırsa, uzun bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. Evli ve iki çocuk babası olan mutasavvıf-şâirimiz, H. 1004 / M. 1595'te memleketi Elmalı'da vefat etmiştir. Bugün, Pınarbaşı mevkiindeki türbesi, hâlen bir ziyâret yeridir. Vaktiyle eğitim ve irşad faâliyetlerini sürdürdüğü -bugün medfun bulunduğu mezarının bitişiğindeki- hankâhı, türbesiyle birlikte 1925 yılında dönemin Vâridât-ı Husûsiye (Mal Müdürlüğü) memuru tarafından yıktırılmıştır. Ancak sonradan tekrar ahşap olarak yaptırılmış olan türbesinde, kendisiyle birlikte eşi ve iki çocuğunun mezarları da bulunmaktadır.

Vâhib-i Ümmî, Halvetiyye tarîkatinin Ahmedîyye kolunun pîri Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin (v. 910/1505)

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

** Vâhib-i Ümmî, *Dîvân*, (Elyazması), Abdullah Ekiz nüshası, 321/6. beyit.

¹ Vâhib-i Ümmî ve *Dîvân*'ı hakkında bilgi verirken istifade ettiğimiz kaynaklar şunlardır: Mustafa Tatcı, *Elmalı'nın Canları*, Ankara, 2003, ss. 23-51; Abdullah Ekiz, *Dünden Bugüne Elmalı*, Elmalı, 2001, ss. 147-148; Ali Torun, *Vâhib Ümmî Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, ss. 8-99; Eroğlu Nûri, *Tasavvuf bi't-Tarîkat*, Haz.: Mustafa Tatcı, Ankara, 2002, ss. 25-35, 55.

mürîdidir.² Esâsen Vâhib-i Ümmî'nin Tasavvuf târihi açısından taşıdığı en önemli özellik, bilhassa Osmanlı asırlarında en yaygın tarikatlerden biri konumundaki Halvetiyye'nin orta kol olarak adlandırılan Ahmediyye kolunun Mısriyye şûbesinin ilk temsilcisi olmasıdır. Vâhib-i Ümmî'nin Elmalı'da açtığı mânevî yol, netîcede Türk Tasavvuf düşüncesinin önemli bir kilometre taşıını teşkil eden ve kendisine "İkinci Yûnus" denilen Niyâzî-i Mısırî (v. 1105/1694) gibi bir şahsiyeti ortaya çıkarmıştır. Vâhib-i Ümmî'nin yetiştirdiği en büyük sûfî, Elmalılı Sinân-ı Ümmî'nin (v. 1607/1657) üstâdı Eroğlu Nûrî'dir (v. 1012/1603).

Varlık ve eşyânın karmaşık mâhiyetini ve insanın iç dünyâsıyla ilgili soyut konuları, çoğu mısraında basit ve sıradan gibi görünen bâzı kelime ve deyimlerle (sehl-i mümtenîlerle) bir çırpıda anlatıveren Vâhib-i Ümmî, şiirlerinde, insanın iç derinliğini, mânevî gerçekliğini somut alana taşıyarak gizemli yönlerini sembolik ve metaforik bir tarzda açığa vurmaktadır. Bu durum, onun geleneğini sürdüren Abdülvehhablı sûfilerde de görülmektedir. Esâsen Vâhib-i Ümmî, Yiğitbaşı Velî'nin diktiği bir ağaçtır ve bu ağaç, kendisinden sonra Eroğlu Nûrî, Sinân-ı Ümmî, Çavdaroğlu, Gülâboğlu, Niyâzî-i Mısırî, Nüzûlî ve Sun'ullâh-ı Gaybî gibi şâirlerle en olgun meyvelerini vermiştir.

İşte, Vâhib-i Ümmî'den itibâren Elmalı kültür havzasında yetişen Halvetî-Ahmedî sûfilerine "Abdülvehhablılar" adı verilmektedir. Vâhib-i Ümmî'ye göre bu sûfiler, tevhîd ilmini Yiğitbaşı Velî'den kanmışlardır. Tanrı'yı gönülden zikrederler ve her an tefekkür üzeredirler. Can gözleri hep açıktır. Halktan gizlidirler; bunların ululukları ehli tarafından bilinmektedir. Hepsî de gerçek birer velîdirler. Sözleri âb-ı hayattır. "Neden"den ve "niçin"den geçmişlerdir. Kendilerini bildiklerinden, Rab'lerini de bilirler.

Abdülvehhablı sûfilerin en karakteristik özelliği, dil ve düşünce bakımından Yûnus geleneğine bağlı oluşlarıdır. Eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini esas alan bu sûfî şâirler, birer aşk ahlâkçısıdır. Şiirlerinde bâzı mahallî ifâde ve değerleri günümüze taşımaları aç-

² Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî hakkında geniş bilgi için bk.: Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî: Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 2001.

sından kültür târihimize katkılarda bulunacak malzemeler sunan Abdülvehhablı sûfiler, en girift ve anlaşılması güç tasavvufî konuları, en sâde ve anlaşılır bir dille, ama basite indirgmeden anlatmaktadırlar. Yaşadıkları devrin tutucu ve salt akılcı zihniyetine karşı ısrarla sevgiyi, hoşgörüyü, gönül yapmayı ve hakikati öğütleyen bu sûfî şâirlerin eserlerinde kullandıkları dilin gerek sâdeliği ve gerekse edebî değeri, ayrıca Türkçe'nin zaferi olarak görülmektedir.

Şiirlerinde Vâhib-i Ümmî, Vâhibî, Vehhâb, Vâhâb, Vehâb, Vehâbî gibi mahlaslar kullanan Vâhib-i Ümmî'nin, Yûnus Emre ve onun etkisindeki üstâdı Yiğitbaşı Velî'nin tesir ve üslûbunda kaleme aldığı, içinde hece ve aruz vezinleriyle yazılmış 500'e yakın ilâhî bulunan oldukça hacimli, Türkçe mürettep bir Dîvân'ı vardır ki günümüze 6 kadar elyazması nüshası ulaşabilmiştir.

Vâhib-i Ümmî, Dîvân'ndaki 300 kadar şiiri aruz vezniyle, kalanları ise hece ölçüsüyle yazmıştır. Ancak her iki vezin türünde de zaman zaman ölçülere uymadığı görülmektedir. Vezinde olduğu gibi, Vâhib-i Ümmî kâfiyede de oldukça serbest hareket etmiştir. Mukayyed bir kâfiyenin hemen akabinde, tekrar seslerine dayalı yeni bir kâfiyeye başvurduğu olur. Zaman zaman Dîvan şiirinin mukayyed kâfiyesine, zaman zaman da halk şiirinin yarım kâfiyesine rastlanan Vâhib-i Ümmî'nin şiirlerinde bâzen de rediflerin kâfiye görevi üstlendiği görülmektedir. Halk şiirinin yarım kâfiyesini rediflerle güçlendirerek âhengini sağlandığı şiirler de vardır. Bunların yanı sıra, iki ses benzerliğine dayalı kâfiyelere de sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlardan "Kur'ân" kelimesine mukaffa olan î mân, hayvân, gılmân, dermân, cenân, mekân, irfân, sultân, ihsân, ummân, insân, hayrân, ... gibi kelimeler ve onlardaki ses benzerliği, sıkça kullanılan kâfiyelerdendir.

Vâhib-i Ümmî, Dîvan edebiyâtına âit nazım şekillerinden en çok gazeli tercih eder. Onun Dîvân'ındaki gazelerde beyit sayısı genellikle 5 ile 12 arasındadır. Beyit sayısı 12'yi geçen gazellerin sayısı çok azdır. Vâhib-i Ümmî, gazellerden sonra kasîde tarzına ikinci derecede önem vermiştir. Nazım türlerinden tevhid, münâcât, na't ve medhiyeler, kasîde tarzındadır. Dîvan edebiyâtının fikrî kasîdeleri, Vâhib-i Ümmî'de samîmî ve lirik bir edâ taşır. Ayrıca onun şiirlerinde, dördü müzdevic, sekizi de mütekerrir olmak üzere toplam 12

adet murabba' vardır. Bir de gazellerinin beyitleri arasına ikişer mısra ilâvesiyle oluşturduğu 3 adet terbî'si mevcuttur.

Halk Edebiyatına âit nazım şekillerinde ise Vâhib-i Ümmî, hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerinin tamâmında koşma türünü kullanır. Bunların ilk dörtlüklerinin bir ve üçüncü mısraları kâfiyeli, ikinci ve dördüncü mısraları nakarat hâlinde. İkinci ve devam eden dörtlüklerin ilk üç mısraı kendi arasında kâfiyeli, dördüncü mısraı ise nakaratıdır. Az da olsa, birinci dörtlükten sonraki dörtlüklerin üçüncü mısralarının serbest olduğu da görülmektedir. Bir başka kâfiyeleniş şekli ise, ilk üç mısralar kendi aralarında, dördüncü mısralar da birbirleriyle kâfiyeli olabilmektedir. Son olarak da ilk dörtlükte birinci ile üçüncü, ikinci ile dördüncü mısraların birbirleriyle kâfiyeli olduğu, diğer dörtlüklerin ise son mısralarının birinci dörtlüğün son mısraı ile kâfiyeli olduğu koşmayı kullandığı söylenebilir. Vâhib-i Ümmî'nin koşma tarzındaki şiirlerini, tür itibâriyle ilâhî, nutuk, devriye ve taşlama gibi isimlerle tasnîf etmek mümkündür.

Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nın dil ve anlatım özelliklerine gelince: Vâhib-i Ümmî, Dîvân'ında 16. asır Anadolu Türkçesi'nin hemen hemen bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Kullandığı şu kelimeler, bunu en güzel şekilde örneklemiştir: Gizlü, bellü, ayrı, başlu, diyeyin, baka gör, sorman, sanmanuz, okıyuban, göricek, kemâlin, düşmezüz, bilgil, nidügin, kimesne, taldum, anlarun, imdi, anı, idübdüreyin, şol... Onun kelime haznesini genellikle dînî-tasavvufî kaynaklı sözcükler oluşturmaktadır. Bunların yanında, hayâtın her safhasına âit kelimeler de kullanmıştır. Ancak bunları, mecâzî mânâlarda veya teşbih unsuru olarak kullanmayı tercîh etmiştir.

Tasavvufun soyut esaslarını hiç acze düşmeden, okuyanın rahatlıkla anlayabileceği bir ifâdeyle ve birtakım teşbihlerle anlatmıştır. En çok kullandığı anlatım tarzı ise nasihat ve karşılıklı konuşma (mükâleme) / soru-cevap yoluyla ifâdedir. O, âdetâ muhâtabıyla kendi arasındaki zaman farkını ortadan kaldırır. Çoğu yerde o, bugünün tasavvuf yolcusuna bile tasavvuf âdâbı ve çeşitli konularıyla ilgili nasihatte bulunan bir mürşid tavrını sergiler. Bu öğütlerinde genellikle ikinci tekil şahıs emir kipini, bâzen de ikinci çoğul şahıs emir kipini tercîh eder. Ayrıca o, tahkiye (hikâye yoluyla anlatım), tasvîr, delillendirme ve isbat, mukâyese gibi anlatım tarzlarına da başvurur.

Anlatımda tekrîr (tekrarlarla vurgu), mecaz, atasözleri, deyimlere de başvurmak sûretiyle, konunun muhâtabının zihnine iyice yerleşmesini hedefler.

Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nın muhtevâsı, birkaç şiir dışında tamâmen dînî – tasavvufî karakterlidir. İtikad, ibâdet, ahlâk ve benzeri dînî konular, tasavvufî bakış açısıyla değerlendirilerek irfânî neş'e ve aşk şiirlere yansıtılmıştır.

Vâhib-i Ümmî Dîvânı'ndaki şiirlerin her kelimesinde vahdet-i vücûd düşüncesinin izlerini görmek mümkündür. Bunda, iyi bir İbn Arabî tâkipçisi olan şeyhi Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin açık etkisi vardır. Buna göre, tek ve gerçek varlık (vücûd) Allâhu Teâlâ'dan başkası değildir. Diğer varlıklar (mevcûdât) ise varlıkları O'na bağlı olan izâfî varlıklardır. Tıpkı güneş ışığına muhtaç olan gölgeler gibi, mevcûdâtın varlığı da yerlerin ve göklerin nûru (ışığı) olan Allah'a muhtaçtır. Bu bakımdan, O'ndan başka bir şey yoktur. Bu durum ezelde böyle olduğu gibi, şimdi (hâlde) de böyledir ve gelecekte (ebedde) de böyle olacaktır. İşte Vâhib-i Ümmî'nin Dîvân'ı, baştan sona bu temel felsefe üzerine kurulmuş aşk ve irfan şiirleriyle doludur.

Sonuçta Vâhib-i Ümmî, şiirleriyle kendinden sonra gerek silsilesinden gelen ve gerekse diğer ekollerde yetişen pek çok sûfî şâiri etkilemiştir. Eroğlu Nûri, Sinân-ı Ümmî, Niyâzi-i Mısırî, Çavdaroğlu, Matlaî, Malatî, Şeyhî, Nüzûlî, Sabrî, Verdî ve Nâzikî gibi şâirler, bunların başında gelmektedir.

1. Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nda Bilgi ve İlgili Kavramlar : İrfan, Mârifet ve Bilmek

Bilme isteği, ilgisi ve merakı, insanın en temel özelliklerinden ve zihinsel ihtiyaçlarından biridir. Bu istek, doğal olarak insanı, varlık hakkında bilgi edinmeye yönlendirir. Çünkü insan, hem kendisi ve hem de diğer varlıklar hakkında bilgiye sâhip olmak ister. Bir târife göre bilgi, “var olan hakkında hüküm verme” olarak tanımlanır.³

³ Bk.: S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, II. baskı, İstanbul, 1981, s. 97; Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varoluş”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1995, s. 25; Hasan Çiçek, “Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde

Tasavvuf, bilgi edinme yöntemi olarak zihinsel akla, ancak sınırlı bir alanda yer verir; çünkü mutasavvıfa göre aklın kavrama gücünü aşan bir müteâl varlık alanı vardır ve onu kavramada akıl kesinlikle yetersiz kalır. Mutasavvıf, beynindeki aklıyla değil de kalbindeki / gönülündeki akılla akleder; zira Hac sûresinde de buyrulduğu gibi: “*onların akledip düşünen kalpleri vardır*” (Hac, 22/46) ve onlar gerçek akıl sâhipleridir (ulu’l-elbâb = gönül sâhibi). Bu noktada başka bilginlerden farklı olarak sûfî, bilgiye ulaşmak için mükâsefe ve müşâhede de denilen ilham ve sezgi yöntemine başvurur. Dolayısıyla o, varlıkla ilgili bilgileri, sâdece ilme’l-yakîn değil de ayne’l-yakîn, hattâ hakka’l-yakîn elde eder; yâni o, bilgiyi (mârifet) gerçekleştirir (tahkîk). Temelde bir hadis-i kutsîde ifâdesini bulan “*Allah’ın –gizli bir hazîne iken– bilinmek istemesi*”ne⁴ dayanan tasavvufî bilginin (irfan) kaynağı, ilâhî aşktır ve aşk, “bilmek” demektir.⁵

Vâhib-i Ümmî’ye göre de irfan, her nefes Allah’ı zikretmekle doğan zât-ı ilâhî nûru sâyesinde elde edilen mânevî bir bilgidir (4/5).⁶

*Zikrimiz tesbîhimiz, tevhîd-i irfân sırrıdır
Düşmeyen bilmez bunu, âyât-ı Kur’ân sırrıdır*

Metaforik Anlatım”, Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi, c. XLIV, sayı: 1, Ankara, 2003, ss. 303-304.

⁴ Konuyla ilgili bir kutsî hadiste, *mahlûkâtın yaratılış sırrı, Cenâb-ı Hakk’ın gizli bir hazîne iken, bilinmek istemesi, bilinmeyi sevmesi* olarak bildirilmiştir. Mutasavvıfların genel kabûlüne göre bu rivâyet, “*keşfen sahîh, fakat naklen sâbit değildir.*” Bu rivâyetin hadis ilmi açısından değerlendirmesi için bk.: Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, ss. 98-99; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, ss. 268-271.

⁵ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, III. baskı, İstanbul, 2004, s. 171 vd. Tasavvufta **bilgi** konusunda bk.: Müeyyidüddin el-Cendî, *Nefhatü’r-Rûh ve Tuhfetü’l-Fütûh*, Çev.: Hayreddin Yılmaz, (Vuslat Yolu), İstanbul, 1996; Frithjof Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, Çev.: Şahabeddin Yalçın, İstanbul, 1997; Seyfullah Sevim, *İslâm Düşüncesinde Mârifet ve İbn Arabî*, İstanbul, 1997.

⁶ Bu çalışmada, Vâhib-i Ümmî’nin şiirlerinden verdiğimiz referanslar, metin içinde bu formatla kaydedilecektir. Buradaki ilk rakam, *Vâhib-i Ümmî Dîvânı*’ndaki şiir numarasını, “/” işaretinden sonraki rakam da o şiir içindeki beyit veya dörtlük numarasını göstermektedir. İstifâde edilen *Dîvân* nüshasının künyesi şu şekildedir: Vâhib-i Ümmî, *Dîvân*, Abdullah Ekiz nüshası (elyazması, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatcı tarafından verilen bir sûreti, şahsî kütüphânemizde bulunmaktadır).

*Zikr-i kalbimden İlâhî kendi söyler hâl ile
Vahdetim bâzâr-ı aşk, deryâ-yı ummân sırrıdır (133/1-2)*

Mârifetin ilk adımı, kendini bilmektir. “Kendi fîlini bilmeyenler, kendini adam sanır” (86/3) diyen Vâhib-i Ümmî, kendini bilenin âlim, bilmeyenin ise zâlim olacağını, bakınız, ne güzel ifâde etmektedir:

*Nefsin bilen âlim olur
Âlim olan cânım olur
Nefse uyan zâlim olur
Bir acâyib devrândır bu (368/4)*

Kendini bilmenin yolu, Allah’tan başka her şeyin sevgisini gönülden çıkarıp yalnızca O’nu sevmekten geçer. Vâhib-i Ümmî, bu gerçeği “Sen seni bilmek dilersen, sevmek Hak’dan gayrısın” (140/33) sözleriyle dile getirmektedir.

Burada, tasavvuf çevrelerinde yaygın olan ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) atfedilen “Kendini bilen, Rabb’ini bilir” sözünden aldığı ilhamla Vâhib-i Ümmî, “niçin yaratıldığının” bilincinde olmayı, bilme seviyelerinin en üst mertebesine yerleştirmektedir:

*Anlamak, bilmek budur kim, niye geldin bilesin
Gayrısı lâzım değildir, ma’nada budur hesâb (401/5)*

Vâhib-i Ümmî, yaratılış amacını bilmeyen kimseyi, “hayvân-ı nâtık = konuşan hayvan” benzetmesiyle hayvanlarla eşdeğer bir seviyede görmektedir:

*Kemâl-i zâtın envârı, bu cisme cân olan nûrdur
Asıl maksûdunu bilmez, hemân hayvân-ı nâtıksın (65/4)*

*Bilmediğindir, “bildim” dediğin
Görmediğindir, “gördüm” dediğin
Maksûd değildir, “erdim” dediğin
Var bir mürşide sor, niye geldin? (365/8)*

Nefsinin olumlu ve olumsuz yönlerinin, üstünlüklerinin ve zaaf-larının farkında olmayan kimseler, gerçekte câhil oldukları halde kendilerini bilgili sanmakta ve ağlanacak hallerine gülüp durmaktadır:

*Nefsini fehmi etmeden, bildim sanır âriflenir
Câhil ü nâdânı gör, sözünde yokdur hiç sebât (246/12)*

*Nefsini fehm eylemezsen, bilmemekdir bildiğin
Aklı yok dîvânesin, bil, ağlamaktır güldüğün (430/1)*

*Nefsini fehm etdin ise, anladın irfânını
Gayr-ı Hakk'ın sevgisi, vallâhi mihnet gösterir (373/8)*

Nefsinden habersiz kendini bilmezlerin durumunu, Vâhib-i Ümmî bir şiirinde şöyle anlatır:

*Küfrünü fehm etmeyen, îmânı bilmez kandedir
Cân içinde cân ile, sultânı bilmez kandedir*

*"Anladım, bildim" diye, da'vâ-yı merd eden kişi
Ma'naya ârif değil, şeytânı bilmez kandedir*

*Tevhidin ahvâlîni, ma'nâ-yı mutlak söylerin
Derdliye dermân olan, Lokmân'ı bilmez kandedir*

*Bu cemâl-i aşk içinde, gör neler söyler bu cân
Mustafâ vechindeki, pinhânı bilmez kandedir*

*Dersini "lâ"dan alır, "illâ"dan almaz, der haber
Evliyânın düşdüğü, ummânı bilmez kandedir*

*Sözümüz hatm eyledik, ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn
Vâsıl-ı Hak olmayan, Kur'ân'ı bilmez kandedir*

*Ma'suka âşık olan, eyler şehâdet Hak için
Can Yusuf'un görmeyen, seyrânı bilmez kandedir*

*Anladınsa tevhîdi, zann ü gümândan fâriğ ol!
Hâlık'ı zikr etmeyen, Sübhân'ı bilmez kandedir*

*Derd-i-mend miskin Vehâbî, akl evinden söylemez
Şeş cihâtı geçmeyen, Rahmân'ı bilmez kandedir (439/1-9)*

Vâhib-i Ümmî, tasavvuf yoluna henüz yeni girmiş dervişe (mübtedî), başlangıçta Cenâb-ı Hakk'ın vechini bilmenin imkânsız ve gerçekleşmesi şüpheli bir şeymiş gibi geleceğini, "Dîzârının ma'rifeti mübtedîye gümân gelir" (194/1) diyerek belirtir. Ancak, mârifeti bildirenin de, ârif olanın da Cenâb-ı Hak'tan başkası olmadığı anlaşılınca, bütün bu şüpheler ortadan kalkar. Bu muazzam gerçeği Vâhib-i Ümmî şöyle dile getirir:

*Bilen kim, bildiren kimdir; haber ver sen bu ma'nâdan
Görünmekden münezzehdir, benim nutkum eden peydâ (38/6)*

Yâni, gerçek birliği bulmuş ve bilmiş âşıkın bilgisi Cenâb-ı Hak'tan gelmektedir. Fakat hiç kimse dış görünüşüne bakarak ârifi bilip tanıyamaz; o, ancak sözlerinin mânâsıyla kendini belli eder (62/2). Ârifin sözünün anlamını kavrayabilmek ve gizli mârifet hazînelerini keşfedebilmek için de aşk dilini bilmek ve gönül gözünü açmak lâzımdır (70/16). Zira ârifin gönül kadehi irfânî sırlarla dolu olduğundan, dilinden dökülen sözler de hakîkî Dost olan Allah'ın sunduğu irfandan başka bir şey değildir (92/4). Ârifin dilinden dökülen irfânî bilgiler, onun gönül tahtında oturan Cenâb-ı Hakk'ın hitâbından, seslenişinden ibârettir, esâsında:

*Münezzeh ol sıfâtından, hitâb eyler bize her dem
Onun-çün dilimiz söyler, gönül tahtında irfânı* (341/8)

Yâni irfan, rûhânî / ilâhî bir nîmettir (dâd-ı Hak) (373/4); Rabbânî bir ilhamdır (29/14) ve onu elde etmek için canını bile fedâ etmek gerekmektedir:

*Hâlık'ımın ilhâmıdır, dilimdeki söyledğim
Cânım başım terk etmesem, irfân nedir bilmez idim* (210/3)

İrfânî bilgi, ancak bir kâmil bir mürşide, yetkin bir mânevî öndere tâbi olmakla öğrenilebilir (302/2):

*Sen seni bilmek dilersen, pîr yolunda sâdık ol!
Her ne derse "lâ" deme, deryâ-yı ummân sendedir* (152/2)

*Hamdû-lillâh, çok şükür, ihlâsımız dîzâradır
Ey birâder, evliyâdır, bize irfân öğreden*

*Bir aceb sırdır bu sır kim, ma'nasın bilmez akıl
Ey birâder, evliyâdır, bize vicdân öğreden*

*Tevhidin ihlâsına erişmeyen bilmez bunu
Ey birâder, evliyâdır, bize fermân öğreden* (266/2, 10-11)

Bir başka yerde de Vâhib-i Ümmî, irfânı, aşk ehli kâmillerin sohbetinde bulduğunu şöyle belirtir:

*Aç gözün, kaldır hicâbı, dinle va'zın Vâhib'in
Her nefesde ehl-i aşkın sohbeti, irfân imiş* (172/9)

İrfânî bilgiyi elde etmenin yolu, tevhid zikri sâyesinde rûhu yüceltmekten, canı inceltmekten (256/8), hattâ nefsi öldürüp rûhu diriltmekten geçmektedir:

*Ma'rifet izhârının zuhûruna budur delîl
Er olan, cismindeki sağdan haber versin bize (213/4)*

*Ma'rifet ma'nâsına, bürhân olan tevhîd imiş
Telkin edem tevhîdi, Hannâs'ımın vesvâsına (482/5)*

*Dilinde benliği terk et, bu tevhîde düşe cânın
Var ise dinle idrâkin, buna irfân-ı aşk derler (418/8)*

İrfânî bilgi dile gelmez, anlatılamaz; ona akıl-sır da ermez (29/14):

*Benim keşf etdiğim râzı, ne ma'nâdır bilir misin?
Akl-ı maâş fehm eylemez, zikru'llâhdan gelirin ben (29/12)*

*Âciz kaldım vallâhi ben, dost zâtının zikr etmeğe
Dile gelmez söylemesi, ne acâyib irfân olur (238/9)*

*Gayrıdan gelmez, İlâh'ımdan gelir bu vâridât
Akl erişmez, şöyle bil, nutkumdaki irfânıma (269/4)*

*Ne göz görür, ne el tutar; ma'lûm değil hiç nediği
Akıl bunu fehm eylemez, bu ma'rifet vicdân ancak (284/5)*

*Vâhib Ümmî, maârifin ihyâsını söyler sana
Akl evinde oturanlar, bu ma'nâda nâcâr imiş (429/7)*

Mârifetin bu gizli mânâlarını, ancak gönül gözü açık olan gözlüler (351/4); yâni ona ehil olan ârifler bilir ve anlar. Mârifet balının, irfan helvasının tadını, ancak tadan bilir; tadmayan bilmez (47/2):

*Kimse bilmez hâlimiz, ehli bilir ancak hemân
Ma'melem ol yâr ile nutkumdaki irfândır (383/4)*

*Adın bilmek ile tadını bilmezsin bu helvanın
Bilirsin dâdını onun, eğer hayrân isen hayrân (288/4)*

Vâhib-i Ümmî, kendisinin mârifetin sırlarına mazhar olduğunu, daha başka benzetmelerle şöyle dile getirir:

*Evlîyâlar "gel" dediler, "enbiyâya var" dediler
Ma'rifetin bağçesinde, yedikleri balı gördüm (234/8)*

*Görmediğimiz gördük, bilmediğimiz bildik
Ma'rifetin ekinin, biçdik el-hamdü-lillâh (292/11)*

*Vâhib Ümmî derd-i-mendin dürrünü ârif bilir
Cevherimin ma'nası, gâfillere yokdur benim (56/7)*

Gizli bir hazîne olan irfânî bilgi, ancak ehil olanlara verilmelidir; onun kıymetini bilmeyecek câhillerden ve inkârcılardan saklanmalıdır. Bu gerçeği dile getiren Vâhib-i Ümmî, muhâtaplarına şu tenbîhâtta bulunmaktadır:

*Gizli gencsin, kimse bilmez; ehl olan bilir seni
Câhile fâş eylemen sen, Vâhibî irfânını (402/7)*

*Tevhidin ahvâlini, fâş eyleme nâdâna sen
Açmağa genc-hâneyi, irfâna düşmüş cân gerek (424/5)*

*Lezzeti aşkdan gelir, hiç tatmayan bilmez bunu
Gayrısı lâzım değil, tatdırma aşın münkire!*

*Âşık olan, ma'sukun sırrından alır dersini
Gâfil olma, aç gözün, gösterme dışın münkire!*

*Derd-i-mend miskin Vehâbî, sırrın izhâr eyleme!
Ârifâne ver haber, bildirme işin münkire! (459/3-5)*

Muhâtaplarınca anlaşılamama veya yanlış anlaşılma problemi karşısında, Vâhib-i Ümmî'nin pratik bir çözüm önerisi vardır. Esâsında bu, bir bütün olarak tasavvufun da tercih ettiği yöntemdir: Yüksek irfânî hakikatleri, öyle her önüne gelene, sıradan halka anlatmamak. Onlara ancak anlayabilecekleri bir dille, dînen bilinmesi gereken asgarî bilgileri, ilmihal türünden bilgileri ve ahlâkî öğütleri vermek yeterlidir. Mârifete âit kıymetli bilgileri, ancak onun değerini takdir edebilecek seviyede irfâna, ruh ve gönül inceliğine sâhip, aşktan nasîbi olan kimselere vermek lâzımdır:

*Halka nasîhat gerekdir, gizli irfân istemez
Aşka hem-râz olmağa, zikrinde bürhân istemez*

*Câhil ü nâdânı gör kim, anlamaz güftârimiz
Yâr ile yâr olmağa, rûhunda pinhân istemez (16/1-2)*

*Câhil ü nâdân ne bilsin ârifin ahvâlini
Ma'nasın fehm etmeğe dilde onun irfânı yok (319/5)*

Bu bölümü, ilim, irfan ve mârifetin, yâni bilmenin gerçekte ne anlama geldiğini anlatan Vâhib-i Ümmî'nin bir şiiriyle bitirelim:

Derde mazhar düşmeyen, dermânı bilmez kandedir

Aşka mazhar düşmeyen, cânânı bilmez kandedir

Sırr-ı aşkın ma'nasın, bîgâneler fehmi eylemez

Ebcedi öğrenmeyen, Kur'ân'ı bilmez kandedir

Hakk'ın esmâ vü sıfâtın fehmi eden söyler sana

Tevhide baş eğmeyen, îmânı bilmez kandedir

Vechinin âyînesinden düşmeyen bu menzile

Ârifin seyr etdiği seyrânı bilmez kandedir

Gizliden eşkereden, gör, râzın açdı pâdişâh

Nefsini fehmi etmeyen, şeytânı bilmez kandedir

Söylerem mi'râcımı, ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn

Şeyhine baş eğmeyen, şeytânı bilmez kandedir

On sekiz bin âlemin sırrı, hemân bir noktadır

Katrede pinhân olan, ummânı bilmez kandedir

Derd-i-mend miskin Vehâbî, gördüğün söyler sana

Nefsini fehmi etmeyen, Sübhân'ı bilmez kandedir (454/1-8)

2. Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nda Sevgi ve İlgili Kavramlar : Aşk, Muhabbet ve Sevi (Sevgi)

İnsan, varlıkları, sâhip oldukları özelliklere göre “iyi-kötü” ve “güzel-çirkin” diye niteler. Bu nitelendirme, o varlığın değerini ifâde eder.⁷ Ahlâkı güzelleştirmek esâsı üzerine kurulu tasavvufî öğretisi de uyguladığı kendine özgü eğitim yöntemleriyle (riyâzet ve mücâhede) kötü huyları giderip iyi ve güzel hasletlerle donatmaya çalıştığı insanı kemâl seviyesine ulaştırmayı hedefler. Kemâle erip ilâhî aşkı tadan insan, artık Güzeller Güzeli'ne vâsıl olabilecek haslet ve nitelikleri elde etmiş demektir. Elbette bu yol, çok zorlu, sıkıntılı ve çetindir; hattâ O'nun yolunda canı bile fedâ etmek mukadderdir. Ama netîcede elde edilen vuslatın tadı, paha biçilmez güzelliktedir ve bu

⁷ Bk.: Çiçek, “Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım”, s. 308.

yolda çekilen her türlü acı ve ıstırâba değecektir. Kısacası bir bakıma aşk, hüsnüdür (güzellik), hüsn de aşktır.⁸

Her şeyden önce şunu belirtelim ki, Vâhib-i Ümmî, aşksız geçmiş bir ömrü, ziyân olmuş, boşa geçmiş, heder edilmiş sayar:

*Aşk içinde Vâhibî, sâfi mücerred âşık ol
Zâyi etme ömrünü, tevâhid sana bürhân iken* (208/13)

Zira aşk, insana Kur'ân'ın ve îmânın hakîkî mânâsını öğretir:

*Aşk ile ser-bâz olan, Kur'ân ile hem-râz olur
Mustafâ'nın şevkine, dâim muîn Allâh olur* (22/5)

*Binbir ismin sırrına, gör, Vâhibî mihmân olur
Anlayan âşık, bunun ma'nâsına hayrân olur* (22/7)

Vâhib-i Ümmî'ye göre sevillecek, hattâ kendisine âşık olunacak varlık, gelip geçici, fânî, bugün var yarın yok olmamalı; aksine hiç ölmemeli, sonsuza dek kalıcı / bâkî olmalıdır. Yine o sevgili, eşi benzeri olmayan müstesnâ bir güzel olmalıdır. Takdir edersiniz ki, Vâhib-i Ümmî'nin târif ettiği bu sevgili, Cenâb-ı Hak'tan başkası değildir. Diyor ki o:

*Göresin şol hûbu kim, zâtında olmaya zevâl
Sevdiğin mahbûb senin, gâyet de müstesnâ gerek* (321/6)

Bir hadîs-i kutsîye de hatırlatmada bulunarak Vâhib-i Ümmî, “yere göğe sığmayan Cenâb-ı Hakk'ı kendi gönlünde bulduğunu” ve cemâl-i ilâhîyi bizzat müşâhede ve mükâşefe ettiğini, şu yalın ifâdelerle dile getirmektedir:

*Yere göğe sığmayanı, bende imiş buldum ahî
Aşk bağının bûlbülüyem, gördüm gülü, geldim ahî* (84/1)

*Okudum aşk ile sırren bu hâlî
Gönül levhindeki irfân bulundu*

⁸ Kılıç, a.g.e., s. 171 vd. Tasavvufta *aşk* felsefesiyle ilgili geniş bilgi için bk.: İzzüddin Abdüsselâm el-Makdisî, *Hallü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Künûz*, Çev.: Hayri Kaplan, (Sırların Çözümü ve Hazînelerin Anahtarları), İstanbul, 2002; Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, IV. baskı, İstanbul, 1981; A. Rıza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, Çev.: Bekir Demirkol – İbrahim Özdemir, Ankara, 2000; M. Nusret Tura, *Râh-ı Aşk*, Haz.: Mahmut Erol Kılıç, İstanbul, 1995; İskender Pala, *Kitâb-ı Aşk*, V. baskı, İstanbul, 2006.

*Murâd olan budur, ilm ü amelden
Maârif söyleyen insân bulundu (90/6-7)*

*Düşelden bu hâle, ol cânı buldum
Onun zikr etdiği, Kur'ân'ı buldum*

*Okudum aşk ile, sırren "Ene'l-Hak"
O yüzde denilen, îmânı buldum*

*Cemâlinden cemî' âlem münevver
Kemâlinden onun, Sübhân'ı buldum (91/1-3)*

Âşıkın gönlündeki sevgi, ilâhî kaynaklıdır; Allah katından gelmektedir. Yâni aslında seven, Allah'tan başkası değildir. Allah sevmeseydi, kulu da sevemezdi. İşte âşık da Allah'ın sevmesi sâyesinde, tıpkı âşıkların pîri Hallâc-ı Mansûr gibi, dillere destan bir aşka düşmüştür:

*Sevdiğin her kim ise, gönlün gülistân eyledin
Lutfunu kıldın inâyet, zâtın ihsân eyledin*

*Kimse bilmez hikmetini, sen bilirsin yâ İlâh
Sevdiğin-çün Mansur'un, boynunda urgan eyledin*

*Aşk şerâbı câmını, Mansûr'a sundun ol zamân
Cânımı ol şevk ile sen, mest ü hayrân eyledin*

*Âlem-i ma'nâdaki ahdine kulmuşdır vefâ
Ol sebepden Mansur'a, dünyâyı zindân eyledin*

*Evlîyâdır, şübhe yoktur, aklım ermez sırrına
Gönlün aldın Mansur'un, zâtına mihmân eyledin*

*Halk-ı âlem bilmediler, ol mükerrem sûreti
Mansur'un ef'âlini, dillerde destân eyledin*

*Şöyle sandı halk-ı âlem, söyleyen Mansûr ola
Sen "ene'l-hak" sırrını, Mansur'da tibyân eyledin*

*Can gözüyle göreler, nûr-ı cemâlin vechini
Âhir ol mahbûbunu, la'l-i Bedahşân eyledin (182/1-8)*

"Âşıklığım göz-kaş değil" (8/2) diyen Vâhib-i Ümmî'nin aşktan maksadı, Allah'ın dışındaki fânî varlıklara duyulan aşırı sevgi (mecâzî aşk) değildir. Ona göre asıl aşk, hiçbir zaman yok olmayacak

Cenâb-ı Hakk'a duyulan hakîkî aşktır. Bu gerçek, onun dilinden şöyle dökülür:

*Mecâz-ı aşk-ı gayrıdan kaçır, cânım benim, her dem
"Şerâben" ol "tahûrâ"yı içer, cânım benim, her dem (391/1)*

Mecâzî aşk sevdâsına düşen kimsenin sonuçta kaybedeceğini, bakınız, Vâhib-i Ümmî ne güzel ifâde ediyor:

*Hevâ-yı aşkın akvâsı anâsır nûrunu sevmen!
Buna aldanmasın kimse, mezârını harâb eyler (165/2)*

İşte bu yüzdendir ki, âşık, Yüce Allah dışındaki her türlü nimet, hattâ cennet bile bir tuzaktır. Âşık, bunun bilincindedir ve o tuzaklara düşmeden, aşk bineğiyle hakîkî dosta doğru yol almaktadır:

*Aşktır bizim Burağ'ımız
Dostda-durur durağımız
Cennet bizim tuzağımız
Âşık anda kalmaz olur (66/4)*

Âşık, ilâhî aşkı, dünyânın da âhiretin de her türlü nîmetlerinden vazgeçmesi ve aşk konusunda yetersiz kalan kıt aklı terk etmesi sâyesinde bulmuştur:

*Akl evinden taşra çıksan, görünür ma'sûk sana
Ma'nası budur bunun, ummâna sen gelmez misin? (381/3)*

*Akl evinde neylesin, dost şem'inin pervânesin?
Dû cihânın lezzeti, aşk ehline ferdâ-y-îmiş (124/7)*

*İki cihânın varlığı, âşıklara perde imiş
Muhabbeti aldı elim, şükür anda kalamadım (192/3)*

*İki âlem murâdından geçip cismimi hâk eyle!
Bugün meydân-ı aşk içre hayât içmek dîlersen sen (163/3)*

*Nefsini fehmi eyle hâlen, berk yapış tevâhîde sen!
Ârif ol, düşme sakın sen, gayrının sevdâsına! (33/4)*

*Dünyâ ahret istemez, muhabbetin tahtındayam
Cânım başım bu meydâna ben, aşk için verip geldim (231/25)*

Âşık, yeme – içme gibi dünyevî zevklerden çoktan geçmiştir; o, onlarla beslenmez. Ona lâzım olan, Allah aşkı ateşiyle yanıp kavrulmuş, kebab olmuş bir yürektir:

*Mi'demiz almaz bizim; tarhana, bulgur, çok yemek
Âteş-i aşk ile bişmiş tâze biryân isteriz (361/12)*

*Aç değilem, dervişem, gönlüm gözü tokdur benim
Gayr-ı Hakk'ın sevgisi, gönlümde hiç yokdur benim (56/1)*

Vâhib-i Ümmî, mübtedîlikten öteye geçememiş, tasavvufu taç ve hırka giymek vb. birtakım merâsimlerden ibâret sanan aşktan habersiz şekil dervişlerini de şöyle eleştirir:

*Gizli değil, âşikârdır, bu tevhîdi söyleyenler
Özüne ârif olmadın, ol kuru tâc neyler sana?*

*Vâhib Ümmî bu tevhîdi, aşk dilinden söyler sana
Ahd-i ezele ermedin, ol kuru tâc neyler sana? (60/8-9)*

*Sana aşkdan nasîhatdır, Vehâb'ın sırrını fehm et!
Gönül bâğın cenân eyle, eğer derviş isen, derviş (207/13)*

Tıpkı irfanda olduğu gibi, aşkı elde etmenin yolu da bir mürşid-i kâmil kapısının eşiğinden geçmektedir. Onların telkin ettiği tevhid zikri, aşkın kapısını açan en önemli anahtardır:

*Bu aşkı bürhân eyleyen
Emrine fermân eyleyen
Mansûr'a dermân eyleyen
Tevhîd imiş, tevhîd imiş (349/4)*

*Ârif-i bi'llâh olanlar, dersini aşkdan alır
Ey birâder, evliyâdır bize Cânân öğreden (266/8)*

*Ben İlâhî, keşfinin mestânesiyem hâl ile
Vâhib'i bu aşk ile, Ahmed'dir⁹ irşâd eyleyen (21/5)*

*Vâhib Ümmî çiğliği, şeyhe erince-y-imiş
Aşk âteşi içinde, bişdik el-hamdü-lillâh (291/15)*

*Dersin aşkdan aldın ise
Aşk gölüne daldın ise*

⁹ Burada **Vâhib-i Ümmî**, şeyhi **Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî**'yi kastetmektedir.

*Maksud budur, bildin ise
Tevhîde gel, tevhîde gel! (387/11)*

*Deli-y-iken uslanmağa
Aşk ipine bağlanmağa
Dîzârında eğlenmeğe
Tevhîde gel, tevhîde gel! (387/14)*

Çünkü hakîkî aşkı bulan kâmil önderlerin sözleri ve irşadları, ölü gönüllere hayat veren bir aşk iksîridir:

*Bu kemâl-i aşk içinde, nutkumuz âb-ı hayât
Lezzeti âşıklara hakka'l-yakîn, kand ü nebât (246/1)*

Zira bizâtihi aşk, ölümsüzlük suyudur, âb-ı hayâttır. Aşk şarâbını içen, gerçek ölümsüzlüğü, hakîkî diriliği, gönül diriliğini yakalamış demektir (59/6):

*Aşk ile Kur'ân birikdi, ölü gönlümü dirilti
Ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn, dosta varan yolu gördüm (233/4)*

Bütün varlığını aşk ateşiyle yakmayan kişiye, gönlünün öldüğünden habersiz, kendini diri sanmaktadır:

*Aşk ile dîzâr için, bi'l-küllî fânî olmayan
Diri sandı kendini, gönlün memâtın bilmedi (143/3)*

Vâhib-i Ümmî, kendi yaşadığı dönemde ziyâret ettiği bir şehir halkını, içleri tamâmen dünyâ sevgisiyle dolu olması sebebiyle gönüllerini ölü bir halde bulduğunu bildirmekte ve Allah aşkından habersiz bu tuhaf durumları sebebiyle de onları akılsızlar arasında saymaktadır:

*Bir acâyib şehre vardım, mahlûkunu deli gördüm
Sevdikleri dünyâ imiş, kulûbların ölü gördüm (49/1)*

İşte bu yüzden de Vâhib-i Ümmî'nin samîmî dervişlere en önemli tavsiyesi, mürşid-i kâmillerce kendilerine sunulan aşk şarâbını tadmaları yönündedir:

*Yazıldı geldi, bir kitâb oldu
Aşkdan sunuldu, derviş olana
Bu aşkın kahrı, bal olur zehri
Vâhib'in fahri, derviş olana*

Yetmiş beş evdir, "sin" ile "vav"dır¹⁰

Bir gizli aodır, derviş olana

Vâhibî özler, sevdiğin gözler

Yeter bu sözler, derviş olana (315/70-73)

Aşk tadmayan, aşkın kokusunu duymayan, Yüce Allah'ın cemâlini, vechini, güzelliğini göremediği gibi, sürekli şüpheler içinde de bocalar durur. Çünkü o, Allah'tan başka varlıklara (mâsivâ) gönül vermiş, ölümsüzlük suyu olan aşk iksirinden içmemiş ve sonunda da Cenâb-ı Hak'ın sevgisini kaybetmiştir:

Her kim aşka ermedi, aşk gülünden dermedi

Dost cemâlin görmedi, kaldı gümân içinde

Gayr-ı Hak'a can veren, âb-ı hayât içmedi

Hak sevisin yitirdi, zann ü gümân içinde (70/9-10)

Yüce Allah'ın varlığıyla ve sıfatlarıyla ilgili her türlü şüphe ve tereddütten kurtaracak olan en etkili güç, aşktır. Her türlü şüpheyi gidermek için, dersini aşktan almak lâzımdır (321/5). Mazhar olduğu aşk sâyesinde Vâhib-i Ümmî'nin Cenâb-ı Hak ile ilgili bütün şüpheleri de ortadan kalkmıştır. O, bunu şöyle haber verir:

Şübhe halloldu cemâlinden Hak'ın, zâhid bugün

"Urvetü'l-vüskâ"yı gör, insandaki me'vâ-y-îmiş (124/2)

Şübheden âzâd edipdir, vechini aşk, Vâhib'in

Âkil, âlim olmaz imiş, candaki pinhâna hiç (226/11)

Bu tevhîdin ihyâsından haber veren kimdir bana?

Mürşidim aşk-ı İlâhî, ondan okur yazarın ben (367/2)

İlâhî aşk ile kalbini nurlandıran kimse, dünyâyâ gönül vermeme-
li, Allah'ın dışındaki her şeyden gönlünü arındırmalıdır:

Aşk ile serbâz olup kalbini pür-nûr eyleyen

Tâlib-i dünyâ olup yâr olmasın ağıyâr ile (131/2)

Âşık isen, gel beri sen, sevme Hak'dan gayrısın

Derd-i-mend miskin Vehâbî, gayrılar yâr olmasın (479/7)

¹⁰ Buradaki "sin" ve "vav" harfleriyle, "Sev" emri, *harf sembolizmi* yoluyla dile getirilmektedir.

Zira bir gönülde iki sevgili bulunmaz; ya dünyâyı seveceksin, ya da Allah'ı:

*Hakk'ı sevmek isteyen, dünyâyı terk etmek gerek
Nâmus ü ârdan geçip, bu cânı terk etmek gerek (166/1)*

*Cânıma Hak'dan gelir, ilhâm olan ma'nâyı gör
Ziynet-i dünyâ için sevdâya verme gönlünü*

*Nakşına aldanma zâhid, ârif ol dîzârına
Vâsil etmez zâtına, ferdâya verme gönlünü (186/5-6)*

*Gönlünü verme sakın, bu dünyanın gavgâsına
Ârif ol, meyl etme sen, bu dünyanın sevdâsına (483/1)*

*Söylediğim ma'rifetin ma'nâsından cevâb budur
Dünyâ seven kişilerin kalbind'olan erincidir*

*Senin ile söyleştiğim, mahlûkâtın ahvâlidir
Dünyâ seven kişilerin, yalancılık kazancıdır (450/3-4)*

*Lutfu yok, ol kahrı çok dünyâyı sevdin cân ile
Yârın anda görüşürsün, ahretin puldur senin (406/2)*

*Bu dünyâyı sever iken
Yürü, sen derviş olmazsın
Bu dünyâyı komaz iken
Yürü, sen derviş olmazsın (452/1)*

Hakîkî aşk ve muhabbet, Hz. Muhammed'in rûhunda, nûr-i Muhammedî'de, hakikat-i Muhammediyye'ye gizlidir. Vâhib-i Ümmî, muhabbet nûrunu O'nda bulduğunu şöyle belirtir:

*Muhammed rûhuna sordum, muhabbet nûrunu hâlen
Silindi, kalmadı zulmet; cemâlinden hitâb eyler (165/7)*

Esâsında âşıkın aşk macerâsı, tâ "Kâlû Belâ" ânında verdiği söze dayanmaktadır ve o günden bugüne aşk ateşi, âşıkın gönlünde hep yanıp durmaktadır. Bir bakıma âşık, bu dünyâyı da o aşkı bulmak için gelmiştir:

*Tâ ezelden aşk ile biz yâna gelmişlerdeniz
Cânı başı terk edip, kurbâna gelmişlerdeniz (119/1)*

*Tâ ezelden aşk ile bürhâna gelmişlerdeniz
Zâtını zikr eyleyi, Kur'ân'a gelmişlerdeniz*

*Fâil-i mutlakdan özge, kimse yâr olmaz bize
Bil, onun emrindeki, fermâna gelmişlerdeniz* (120/1-2)

“Aşk sırrının kemâlîne ermez akıl” (385/9) diyen Vâhib-i Ümmî’ye göre, tıpkı mârifette olduğu gibi aşkın hallerine de akıl ermez; aşk gelince akıl gider:

*Aşk akıla düşüceğiz, akıl başdan gider imiş
Gerçek âşık olan kişi, başda aklı n’eder imiş?* (429/1)

*Vâhib Ümmî, aşk sırrının kemâlîne ermez akıl
Söylediğim ma’rifetin zevki, bana handân yeter* (385/9)

*Bu aşka yoldaş olalı, n’olduğum bilemedim
Akl ü fikir gitdi benden, hiç özüme gelemedim*

*“Elest” sırrının ahdini işit, sana diyem bir kez
Aşk söyledi, cân dinledi; ben aklıma alamadım* (192/1-2)

*İhtiyârım elde değil, onun için derem sana
Dost sevgisi yâr olalı, akl evinden göçer oldum* (297/5)

*Akl evinin sevgisin yakdı, muhabbet âteşi
Dergeh-i âlîdeki dîvânda, hayrândır dilim* (380/3)

*“Lâm-elif”in dış yüzünden, aklım yokdur, haber verem
Ol akıldan mücerredin, aşk şerâbın içip geldim*

*Örtücüdür, mü’min değil, kim der onu, diyem sana
Akl-ı maâşın üstüne, aşk sancağın çekip geldim* (222/7-8)

*Habîbin hüsnü bâğında, kıyâmet kopdu vallâhi
Bu dil mâlik değil ona, nice medh etsin Allâh’ı*

*Ne aklım var, ne fikrim var, dîvâne-yi İlâh’ım aşkda
Eğer “lâ” der isen aşka, duyamazsın bir Allâh’ı*

*Bu kenzin aşk-ı sırrını, akıllar eylemez idrâk
Bulurlar hâl ile anlar, gönülde lafzatu’llâhi*

*Bu ilhâm-ı maârifin sıfâtı, Âdem-i sâfi
Ziyâret eyler âşıklar, gönülde Ka’betu’llâhu* (325/1-4)

Akılla kavranamayan aşkın halleri, sözle de dile getirilemez. Bu hakîkati Vâhib-i Ümmî, “Aşk kavile sığmaz imiş” redifli bir şiirinde şöyle dile getirir:

Vardım, gördüm gözüm ile, aşk kavile sığmaz imiş
Dedim sana, inan bana, aşk kavile sığmaz imiş

Dört kitâbın hakîkati, gör "elif" in içindedir
Ol sebepten derin sana, aşk kavile sığmaz imiş

Yalan yanlış söz çok olur, gel "elif" e sor şübheni
Şâhid yeter bu söz sana, aşk kavile sığmaz imiş

Evvel âhir olacağı, "elif" ile bildi bilen
Onun için derin sana, aşk kavile sığmaz imiş

Bu tefsîrin ma'nâsını, ehl-i tevhîd olan bilir
Kolayına gücün üzme, aşk kavile sığmaz imiş

Bu "elif" in sırrı, sende pinhân-durur, göremezsin
Muhammed'in hakkı için, aşk kavile sığmaz imiş

Ârif isen bir söz yeter, çok söylemek baş ağrıdır
Vâhib Ümmî yeter bu söz, aşk kavile sığmaz imiş (299/1-7)

Aşk, akla, fikre ve söze sığmadığı için, âşık kendini gizlemelidir; hiç kimse, onun hâminden haberdar olmamalıdır. Vâhib-i Ümmî, bu durumu bakınız nasıl tasvir ediyor:

Evvel-âhir, nâs içinde, kimse hâlim bilmez benim
İlm-i ledûn zikr ederin, kimse dilim bilmez benim

Ben aşk ile dîvâneyem, dost şem'ine pervâneyem
Âşıklığım göz-kaş değil, kimse kâlim bilmez benim

Er yüzünden nazar etdi, dost gönlümü ma'mûr etdi
Kudretten bir bahçeyem ben, kimse yolum bilmez benim

Yalan değil, ma'nâ hakdır, bu tevhîde şübhe yokdur
İzn-olmayınca Allah'dan, kimse gülüm bilmez benim

Evvel kısmet bâzârında, nasîbim tevhîdin zâtı
Hakk'ın izniyle söyleyem, kimse yolum bilmez benim

Hakk'a tâlib olanlara, delîl olan mürşid imiş
Aşk bahrinin miftâhıdır, kimse elim bilmez benim

Ol gevherin Vâhib Ümmî'dir katresi emvâcın
Bir garîbin ârif bilir, kimse ilim bilmez benim (8/1-7)

*Aşk-ı deryâ-yı muhîtin sırrı olmaz âşikâr
Varlığın fân'olmayınca, içemezsin cür'adan (389/2)*

*Nihân eyle, ayân etme Vâhib Ümmî, halk incinir
Aşk şerbeti içmeyenler, diri değil, ölü gördüm (233/11)*

Aşk sırrını ifşâ etmenin en büyük tehlikelerinden biri de, kişinin nefsânî hevâya kapılma riskidir:

*Bu tevîdîn saffetinden, dinle onun ma'rifetin
Aşk sırrını fâş eyleme, tutar seni hevân gelir (194/3)*

Aşk sâyesinde elde edilen bilgi de irfânî olduğu için, ehil olmaya ondan bahsedilmemeli, gizlenmelidir:

*Şirk ü riyâdan bizi pâk eyleyen Hû zikridir
Sakla aşkın ma'nasın, lâ-ehl ü nâdân duymasın (53/3)*

Fakat âşıkın kendini gizlemesi, durumunu insanlardan saklaması, aşk sâyesinde elde ettiği irfânî bilgileri anlatmaması imkânsız bir şeydir. "Tevhid sırrın söyler durmaz; âh dilimi, vâh dilimi" (393/10) dizeyiyle bu gerçeği ifâde eden Vâhib-i Ümmî'ye göre bunun en önemli sebebi, âşıkları ve ârifleri bülbül gibi konuşturanın Cenâb-ı Hak'tan başkası olmamasıdır. Aşkın bütün halleri, O'nun emirleri doğrultusunda gerçekleşmektedir:

*Lâ-yezâl ü zü'l-celâldir, söyleden âşıkları
"Küntü kenz" in sırr-ı aşkı sendedir, hakka'l-yakîn (151/3)*

*Sâfi aşkın remzini fâş eyleyen, tevîd-i zât
Hâlik'in nutkundaki ihsânda hayrândır dilim*

*Kimse girmez araya, ol söyledir âşıkları
Dû cihânda geçmeğe, perrânda hayrândır dilim (380/7-8)*

*Aşk içinde ehl-i derdin, nîce derdi artmasın
Bu kelâmı söyleyip söyletdiren, Sübhân iken (208/12)*

*Aşk-ı deryâ-yı muhîtden, nutkum etdin âşikâr
Cânımı bu şevk ile, emrine fermân eyledin*

*İnşâ-Allah gam yemen, sensin bize hem-râz olan
Tevhidin bâzârını, gönlümde dîvân eyledin*

*Söyle dedin, söyledim; ahkâm-ı aşkın remzini
Zikrimin ma'nâsını, âyât-ı Kur'ân eyledin (193/7-9)*

*İhtiyârım elde değil, söylemezdim bu tevhîdi
Âşk şerâbın içen kişi, ayık değil mestân olur*

*Candan koyup dile gelen, bu tevhîdin envârıdır
Onun için gerçek âşık, gayru'llâhdan üryân olur*

*İçeriden çıkardığım, sır ilinin elfâzıdır
Âşıkların gönlü evi, âşk oduyla külhân olur (238/12-14)*

*Cân ilinden zâhir oldu, dilime güftâr-ı âşk
Tayyib ü tâhir edipdir, gönlümü envâr-ı âşk
Zâhir ile bâtınım bir eyledi, gülzâr-ı âşk
Şimdi bir âlemdeyiz, ifsadd'olan bilmez bizi (260/4)*

*Âşkı sordum aklıma; mâlik değil, vere haber
Başını kesmiş yatar gördüm idi, tîğ ü teber
Cân ilinden zâhir oldu, dilime gizli haber
Şimdi bir âlemdeyiz, hayatd'olan bilmez bizi (260/38)*

Âşık, hâlini başkalarından gizleyemediği için rezil-rüsvâ olma ve kaba softa-ham yobazlar tarafından kınanma tehlikesiyle de her an karşı karşıya kalır:

*Âşkına düşen senin, bu âleme rüsvâ-y-imiş
Anladım hâlen bunu, âdemde olan sevdâ-y-imiş (124/1)*

*Âşıkâne şevkidir, sırrını izhâr eyleyen
Ol sebepden, anladım, şimdi hitâb içindedir*

*Taklidinle zâhidâ, sen eremezsin tahkike
Göremezsin vechini, ol nûr nikâb içindedir*

*Ehl-i aşkın işreti, münker görünür gözüne
Uyamazlar âşıka, bunlar harâb içindedir (354/6-8)*

Esâsında başkaları tarafından kınanmak, melâmet ehli âşık için aslında bir sâhil-i selâmettir:

*Biz melâmetden selâmet bulmuşuz, bu âşk ile
Doğru bakmazsın gelip, eğri nazârın var senin (340/2)*

Âşk sâyesinde elde edilen mânâlar, diri ruhlarda, canlarda ve gönüllerde gizlenmiş durumdadır. Âşıkın gönlündeki bu gizli sırları âşıka söyleten, bu köhne dünyâdaki değişik tecellileriyle hakikî varlı-

ğını gizleyen Cenâb-ı Hak'tan başkası değildir. Vâhib-i Ümmî'nin: "Söylemezsem bir nefes, aşk cânımı eyler helâk" (250/2) sözü, bu gerçeğin en yalın ifâdesidir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ı aşk yoluyla keşfedip sevgisini elde etmek, çok uzun bir zaman ve uğraşı isteyen bir iştir:

*Gören bir, gösteren birdir; eğer bu remzi anlarsan
Geçip nefsin fesâdından, bu aşka düşmeyen bilmez (141/8)*

*Âşıkların ma'nâsın buldum, bu cân içinde
Bu cevheri söyleyen, gizli irfân içinde*

*Kendi sırrın söyleden, aşk denizin boyladan
Kara nikâb tutunmuş, girmiş külhân içinde*

*Ben dediğim ma'nâyı, sormasına âr eden
Hak sevisin bulmuşam, tûl-i zamân içinde (70/1-3)*

Durumunu gizleyemeyen âşık, aşk sarhoşluğu içinde kendinden geçmiş vaziyette şöyle terennüme başlar:

*Hak bizimledir bugün, sanman bizi efsâneyiz
Aşk şerâbı içmişiz, âlemde biz mestâneyiz*

*Kâl ü kıyle bağlanıp, biz kimseye baş eğmeziz
Ârif-i Rahmânî'yiz, hayretde biz dîvâneyiz*

*Zikr-i kalbimden benim, söyler İlâhî, hâl ile
Ma'nâ-yı vuslatda biz, irfân ile rindâneyiz*

*Kalmadı zulmet hicâbı, görelî ol mâhı ben
Ol musavver nûr içinde, görünen dürdâneyiz*

*Vâhibî eyler niyâzı, her nefes ihlâs ile
Ol hidâyet cevherine, yâr olan şehdâneyiz (12/1-5)*

*İçirir aşkın şerâbın, dâimâ şevkin bana
Mahv olur, varlık komaz, arş-ı muallâdan geçer (75/4)*

*Âteş-i aşk içre cânım, nîce feryâd etmesin!
Âşıkın gönlü evini yandıran külhâna bak! (200/7)*

Hattâ âşık, tıpkı aşk şehîdi Hallâc-ı Mansûr gibi, bu yolda canını başını fedâ etmeyi bile göze almıştır. Âşıka göre aşk ipi, kendisini Allah'a götüren en sağlam iptir (urvetü'l-vüskâ). Bu yüzden âşık, en sevgili olan Cenâb-ı Hakk'a bir an önce kavuşmak arzusu ve

iştîyâkıyla boynuna o aşk ipini geçirmiştir; O'nun yolunda canını vermeye her an hazırdır:

*"Urvetü'l-vüskâ" geçipdir, âşıkın gerdânına
Okunan aşkdan, gel, ey zâhid, kelâmu'llâhu gör*

*Aşk-ı sâfidir sana, cismimde cânı söyleden
Tevhidim al diline, eğlenme arşu'llâhu gör (94/7-8)*

*Aşk âbına asılıp ber-dâr olan Mansûr'u gör!
Âşık olan böyl'olur; merdân gelir, merdân gider (185/8)*

*Muhabbet ma'nâsı cana düşelden
Başım top eyleyip meydâna geldim (296/9)*

Cenâb-ı Hakk'ın çeşitli cemâlî ve celâlî tecellîleriyle, uçsuz bucaksız aşk okyanusunun dalgaları arasında âşık, halden hâle girmekte, ilâhî güzellikleri temâşâ etmekte ve çeşitli irfânî ilhamlara muhâtap olmaktadır:

*Aşk içinde Hak nûruna, gâh mahv olur, gâh gark olur
Kendi özü'n yavi kılar, hayrân sözün söyler bana (85/2)*

*Gâh olur, aşk-ı ilâhımdan bize ilhâm olur
Gâh olur, vuslat kelâmından bize vahdet olur (22/1)*

Bu bölümü, Vâhib-i Ümmî'nin, Allah sevgisi ile ilgili ve neyi sevip neyi sevmememiz gerektiği konusundaki tavsiyelerinin bulunduğu bir şiiriyle bitirelim:

*Bî-vefâ dünyâyı sevmey, ey gönül, Allâh'ı sev!
Birliğin zikr et onun, rızkın veren Sultân'ı sev!*

*Yoğ-iken vâre eyledi, ol Pâdişâh-ı zü'l-celîl
Cân ile eyle secde kıl, âyet-i Kur'ân'ı sev!*

*Kendi sun'undan yaratmıştır seni, ol pâk-i zât
Kenz-i mahfî vahdetin izhâr edip, ol mâhı sev!*

*Cennetü'l-firdevs için gam çekme, gel, zâhid bugün
Bu Muhammed şevkine hayran olup, ol şâhı sev!*

*Sen velâyet mazharısın, vahdetin bâzârına
Sırrının esrârına hem-râz olan, Rahmân'ı sev!*

*Ol Habîb'in rû'yetinden, zâhir oldu ma'nevî
Âkil isen sıdk ile ol yâr olan a'lâyı sev!*

*On sekiz bin âlemin ervâhusın, hâlen bugün
Anladınsa "küntü kenz"i Vâhibî, Mevlâ'yı sev! (13/1-7)*

Buraya kadar anlatılanlardan da gördüğümüz üzere Vâhib-i Ümmî, Dîvân'ında "ârif" ile "âşık" kavramlarını çoğu kez yan yana zikretmiştir. Yâni "bilen" ile "seven" kişi, neredeyse hemen hemen aynı kişidir, ona göre. İşte bizim buradan çıkardığımız en önemli sonuç da "aşk" ile "irfân / mârifet" arasında, yâni "bilmek" ile "sevmek" arasında sınıksı bir bağlantı olduğu gerçeğidir. Şimdi, bu gerçeğe biraz daha yakından ışık tutmaya çalışalım:

Vâhib-i Ümmî'ye göre mârifet, aşk gülüdür; âşık da o gülün bülbülüdür (386/1). Yâni irfânî bilgi, ancak ilâhî aşk sâyesinde elde edilir. Böyle bir yüksek bilgiye sâhip olan âşık da tıpkı gül bahçesindeki bülbül gibi, öğrendiği tevhîde âit sırları ve bilgileri anlatır durur. Dolayısıyla tevhîdin hakîkî mânâsını, ancak ârif ile âşık bilebilir. Vâhib-i Ümmî'nin şu sözleri, bu gerçeğin yalın bir ifâdesidir:

*Âşık ile ârif bilir, bu tevhîdin ma'nâsını
Cism ü kesbim san'atını, sâfî nûrun dolu gördüm (233/6)*

*Bu tevhîdin ma'rifeti, aşk ehline ayân imiş
Mahv ü garka düşdü cânım, beni andan bilemedim*

*Ma'rifetin ma'nâsıdır, miskin Vehâb'ın tevhîdi
Kim ne derse dedi bana, ben bu aşksız olamadım (192/4-5)*

İşte bunun içindir ki, bilmek için, yâni ârif olmak için sevmek, yâni âşık olmak gerekmektedir. Zira:

*Hak'ın zâtı, sıfâtı, müşkilâtı
Bilinmez, aşka mihmân olmayınca (205/18)*

Vâhib-i Ümmî, başka dizelerinde de aynı gerçeği çeşitli vesîlelerle dile getirmektedir:

*Nice âh etmeyip zikr etmeyem ben
Özüm irfân olur, bu aşk elinden (189/9)*

*Çağırıp derd ile söyler zebânım
Dilerse nutkumu irfân eder aşk (191/17)*

*Âşıka lâzım değil, gayrı kelâmın dinlemek
Ârifin nutkundaki, hakka'l-yakîn irfâna bak (200/5)*

Eğer ârife aşk rehber olmazsa, o zaman kişi kendini, nefsini, dünyânın ve şeytanın çeşitli hile ve tuzaklarını gereği gibi bilemez:

*Aç gözün, kaldır hicâbı, dinle hikmetden haber
Bilemezdim İblis'i, aşk bize bürhân olmasa (43/7)*

Bir sonraki başlıkta ele alacağımız aşk kanunlarının hükümlerinin anlatıldığı sembolik aşk dilini de ancak irfânî bilgiye sâhip ârifler çözüp anlayabilir:

*Ahkâm-ı aşkın remzini, ârif gerek fehmi eyleye
Hikmet ile söylediğim, vicdân-ı dilimdir benim (448/2)*

Görüldüğü gibi aşk da, irfan da bir gönül işidir. Bunların her ikisi de insanın gönlünde yaşanmakta ve yer etmektedir.

Bu bölümü, Vâhib-i Ümmî'nin, hakîkî aşktan da irfandan da nasîbini alamadığı halde bilgiçlik taslayan kendini beğenmiş zâhid tipini tasvir ettiği bir şiiriyle bitirelim:

*Zâhid-i hod-bîni gör, kim gussa-yı müzdâ çeker
Âşinâsın bilmişiz, nâ-hak yere gavga çeker
Özünü zulmete salmış, nefsini bilmez gezer
Bî-vefâ dünyâ için, gör câhili, sevdâ çeker
Mâsivâ câmunu içmiş, âşıkı görmez gözü
Ucb iledir tâati, gör bâtlı iğvâ çeker
Gîr eder, ağabeydlenir; zâkirlere vermez selâm
Kendüye mağrûr olur, Hannâs ile da'vâ çeker
Vâhib'i hayran eden, ol Vâhid'in esrârıdır
Şâkirin şükrün gör, dîzar için sevdâ çeker (167/1-5)*

3. Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nda Aşk ve İrfan Dili : Remzî / Sembolik / Mecâzî / Metaforik Dil

Vâhib-i Ümmî'ye göre irfânın ve aşkın ifâde edilmeye çalışıldığı dilin en temel özelliği, remzî / sembolik / mecâzî / metaforik bir dil olmasıdır. Bu, bir *mânâ dilidir*.¹¹ Bu dilin inceliklerini, hakikat ehli olma-

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bk.: Ahmet Ögke, *Elmalı Erenlerinde Mânâ Dili*, Elmalı Belediyesi Yayını, Ankara, 2007.

yan bilemez: “*Hakikat bilmeyen kimse, dekâyık nediğin bilmez*” (37/3) diyor, Vâhib-i Ümmî. Dolayısıyla metafizik / mânevî hakikatleri kavrayıp anlamaktan âciz olan geçimlik dünyevî akıl (akl-ı maâş) ile, terbiye edilip kötü huylarından arındırılmamış nefis, bu aşk dilinin inceliklerini bilemez:

*Akl-ı maâş bilmez bunu
İnsân dili derler buna
Nefs-i maâş duymaz bunu
Hayrân dili derler buna* (265/1)

“*Aşk erinin yolunu, aşk eri gerek bilmeğe*” (376/14) diyen Vâhib-i Ümmî’ye göre aşk dilinin mânâsını, ancak Hallâc-ı Mansûr gibi aşk meydanında kellesini vermeyi göze alabilen Hak eri ârifler ve âşıklar bilebilir:

*Mansûr olmayan kişi, bilmez bu remzin nediğin
On sekiz bin âlem içre, Hakk’ı bilmekdir sevâb* (9/4)

İrfânın ve aşkın bir muammâ olan sembolik dilini, ancak aşk ve mârifet denizine düşenler bilebilirler. Onlar, bir damlacığın içindeki okyanuslar kadar derin ve uçsuz bucaksız mânâları keşfedebilirler:

*Düşen bilir, hemân ancak bu remzi
İçinde katrenin, ummân bulundu* (90/9)
*İkilikden geçen âşık bilir, anlar muammâyı
Gönüle tevhidin nûrun saçar, cânım benim her dem* (391/5)

*Âşıkların elfâzının ma’nâsını ârif bilir
İkrâr edersen tevhîde, gönlün evi nûrdur senin* (419/3)

*Bu kelâmın sırrı canda nihân-durur, ehli bilir
Bu tevhîde mazhar düşen, dîzârından vuslat ister* (433/3)

*Vâhib Ümmî fi’lini, aşk dilinden söyledi
Gözlü gerek görmeğe, gizli irfân içinde* (70/16)

Vâhib-i Ümmî’nin sevenlerine en önemli tavsiyesi, onların, gizli sırlarla dolu bir hazîne olan bu metaforik aşk dilini öğrenmeleri yönündedir. Bu da ancak aşk şarâbını aşk kadehinden içmekle mümkün olabilir:

*Vehbî câmunı aşkın içenlerdir dile hayrân
Bu sır bir “kenz-i mahfî”dir, muammâdan haberdâr ol!* (111/5)

İşte bunun için de her an tevhidde, zikir hâlinde olmak lâzımdır. “Ehl-i tevhîd olmayan, remzin rumûzun bilmedi” (139/10) diyerek bu gerçeği dile getiren Vâhib-i Ümmî, bu dili bilmediği halde biliyormuşçasına halka va’z u nasîhatte bulunan kendini beğenmiş ham zâhid tipini şöyle eleştirir:

*Hak’ı bildim diye halka nasîh ü va’z eden zâhid
Bu remzin hikmetin bilmez, o gâfildir bu ma’nâdan (146/4)*

*Câhil ü nâdân ne bilsin tevhidin ma’nâsını
Zâhid-i hod-bîn ne bilsin âyetin ma’nâsını*

*Mâsivâ cübbesini giymiş gezer, gör bâtulı
Nîce bilsin, âr eder zîkr etmeğe Mevlâ’sını (149/1-2)*

*Görmediğin gördüm sanır
Bilmediğin bildim sanır
Doğru yola girdim sanır
Hiç kendinden haberi yok (359/4)*

*Kendi taklîdin ile zâhid, bilmezsın Rabb’ini
İlm-i hikmet kapısın açandan almazsın haber (182/38)*

*Zâhidâ, zühdün senin, aşk ehlinin zindânıdır
Anlamazsan remzimi, bilgil ki noksân sendedir (152/4)*

*Hatm edipdir rûhumuz, aşkın kelâmın hâl ile
Fehm olunmaz sözümüz, gayrı kelâm-ı kâl ile
Fehm ederler anlayanlar, bu kelâmı dâl-ile
Nakşına ta’n eyleme zinhâr, ki Nakkâş incinir (215/7)*

Vâhib-i Ümmî, bu sembolik / mecâzî dili bilip anlamadığı halde, eksik ve yanlış anladığının da farkında olmaksızın, tasavvuf ehline ve Hak yoldaki şeyhlere sataşan kimseleri şöyle uyarır:

*“Anladım, bildim” diye, da’vâ-yı merd etme sakın!
Bilmeden, “bildim” deme, dahl etme sen meşâyîhe! (24/2)*

“Aşk dilinden Vâhibî eyler hitâb, hâl ehline” (261/17) diyen Abdülvehhâb-ı Ümmî, bu sembolik / metaforik aşk dilini kendisinin öğrendiğini şöyle beyan etmektedir:

*Hep cümlemiz dirildik, aşk içinde buluşduk
Bu remzi gönlümüze, koşduk el-hamdü-lillâh (291/14)*

*Aşk dilinden Vâhibî söyler, cemâlin vâsfını
Ni'metinden ayrı düşme, berk yapış Deyyân'a sen* (180/9)

*Sâfi aşkın remzidir, dilimde güftârım benim
Var iken hursın senin, cânândan almazsın haber* (181/21)

*Sâfi aşkın remzidir, dilimde güftârım benim
Mangır etmez bakdığın, gönlünde gayru'llâh ise* (484/6)

4. Vâhib-i Ümmî Dîvânı'nda "Ümmî" Kavramı'nın Aşk ve İrfan İle İlgisi

Bilindiği gibi ümmî, "okuma-yazma bilmeyen" kimseler için kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın kökeni Arapça'dır ve Arapça'da el-ümm kelimesi "ana" anlamına gelmektedir. Bu durumda ümmî ise "anaya mensup, anaya bağlı, anaya âit" demektir. Muhtemelen bu kelime, insanların analarından doğdukları gündeki okuma-yazma bilmez durumlarına kıyasla, bu şekilde ümmî olarak kavramlaşmıştır.

Ancak tasavvufta ümmî kavramının okur-yazar olup olmamakla bir ilgisi yoktur. Aksine tasavvufî mânâda ilim, irfan, mârifet ve aşk sâhibi olmakla, yâni hakîkî mânâda insan olmakla eşdeğer bir anlamı vardır. Çünkü sûfilere göre Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarındaki ilk tecellisi, hava, ateş, su ve nihâyet topraktan olmuştur. İşte insânî hakikat, bu toprakta gizlidir. Onun içindir ki, toprak her şeyin anasıdır, ümmüdüdür. Toprağın hakikati, tevhid tamamlandığında anlaşılır. Bu idrak makâmı, ümmîlikten (yâni anaya mensupluktan) ibârettir.

Netice itibâriyle bir sûfi, gerçekten öğrenimden geçmemiş de olabilir. Bilindiği gibi, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) de ümmî idi. Ama bütün mahlûkât, onun şerefine yaratılmıştır. Yâni buradaki ümmîliğin okur-yazarlıkla bir ilgisi yoktur. Aksine ümmîlik, tasavvufî mânâda irfan sâhibi olmakla ilgili bir kavramdır. Ümmî ârifler, zâhirî ve bâtınî birikimleriyle, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki âlimler arasında yeni ufukların açılmasına sebep olmuş kimselerdir. Buna rağmen, elde ettikleri ilmî ve mânevî kazanımların, Allah'ın ilmi ile kıyaslanamayacak kadar küçük olduğunun da farkında olan kimselerdir. Dolayısıyla aynı zamanda ümmî, bu büyük tavâzuya sâhip âlim, ârif ve âşık da demektir.¹²

¹² Bk.: Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Külliyyâtı V - Yûnus Emre Şerhleri*, Ankara, 2005, s. 207.

İşte bu engin tevâzu yüzündendir ki, bakmayın siz, Vâhib-i Ümmî'nin: *"Derd-i-mend miskin Vehâbî, nesne bilmez Ümmî'dir"* dediğine... O, aynı beytin ikinci mısraında: *"Mümkînâtın sırrına bak, âfitâb içindedir"* (354/11) diyebilen, yaratılış sırrına ermiş büyük bir ârif ve âşıktır.

Nitekim 18. yüzyıl mutasavvıflarından İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1137/1725), Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Kur'ân'da da "ümmî" olarak vasıflandırıldığını, ancak bunun insanlar arasında yaygın olarak kullanılan "câhil" anlamına gelmediğini belirtir. Çünkü O'nun şeref sâhibi kişiliğinin öğreticisi, bizzat Yüce Allâh'tır. Halk arasında ümmînin "okuyup yazmamış kişi" anlamına geldiğini belirten Bursevî, ancak bunun "câhil" anlamına alınamayacağını ileri sürer. Kur'ân'daki: *"Mâ künte tedrî me'l-kitâbü ve le'l-îmân"*¹³ ve *"Ve vecedeke dâllen fe-hedâ ve vecedeke âilen fe-ağnâ"*¹⁴ vb. âyetler, bu durumu açıklayan ifâdelerdir.

Peygamber Efendimiz'in ümmî oluşuyla ilgili bu açıklamalarından sonra Bursevî, konumuz olan tasavvufî mânâdaki ümmîliği açıklamaya geçer: Onun temel iddiâsı şudur: Bir âlim, tasavvufî / irfânî anlamda ümmî olmadıkça, yani mânevî olarak aydınlanıp, bâtinî ilme sâhip olmadıkça Hakk'a ulaşamaz. Zira zâhir ilmi, kalp levhasında sâhibine varlık veren bir nakış gibidir; resmî kânunlardan, görünür dünyâda geçerli kurallardan, zâhirî bağlardan iç dünyâ arınmadıkça, bâtinî ilim nakşıyla süslenmek mümkün değildir. Bir kısım zâhir ulemâsının yolundan gidenlerin ağızlarında bir miktar mürekkep lekesi ve bulaşığı kalır. Ancak bu artıklardan güzelce temizlenip arınadıktan sonra, yani zâhir ilminin insanı mârifet ve irfandan alıkoyan birtakım kalıntılarından kurtulmadıkça, ümmîlikten doğan feyz ilminin onlarda hep eksik kalacaktır.¹⁵

¹³ Şûrâ, 42/52. Âyet meâlen şöyledir: "İşte böylece emrimizden bir rûh'u sana vahy ettik. *Sen kitap nedir, îmân nedir bilmezdin.* Ancak biz onu (Kitâbı) kullarımızdan dediğimize, kendisiyle hidâyete erdirmemiz için bir nûr kıldık. Şüphesiz sen dosdoğru yola götürmekteisin."

¹⁴ Duhâ, 93/7-8. Âyetler meâlen şöyledir: *"Seni yol bilmez bulup yola iletmedi mi? Seni, yoksul bulup zengin etmedi mi?"*

¹⁵ Metnin orijinali şöyledir: *"Ümmî" demek, gerçi Kur'ân'da vâkî' olmuştur; lâkin beyne'n-nâs şayi' olan ümmîlik gibi değildir. Zira bizim aramızda ümmî, "câhil"*

Vâhib-i Ümmî'ye göre de câhil, "okuma-yazma bilmeyen kimse" demek değildir. Asıl câhil, "mârifetten, irfânî bilgidен yoksun" olan kişidir (272/8).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, ümmî âriflerin ve âşıkların en önemli özellikleri, sâhip oldukları o yüksek irfâna karşın, hattâ bu irfanla doğru orantılı bir şekilde mütevâzi bir kişiliğe sâhip olmalarıdır. İşte "Ümmî" lakaplı ârifimiz Elmalılı Abdülvehhâb Efendi de Dîvân'ının bâzı dizelerinde kendi tevâzûunu şöyle ele verir:

*Kendi hâlin Vâhib Ümmî, söyler sana, anlar mısın?
Hâk içinde ol hâk ile benim yeksanlığım vardır* (282/17)

Burada kendini toprak ile / yerle bir olmuş, toz toprak içinde kalmış bir kişi olarak tanıtan Vâhib-i Ümmî, esâsında ümmî kavramının tasavvufî anlamlarından biri olan ve içinde insânî hakîkatin gizli bulunduğu "toprak" mânâsına göndermede bulunmaktadır. Onun gönlünden dökülen şu ifâdeler de engin tevâzuun birer yansımasıdır:

*Vâhib Ümmî dost râzının mahbûbudur hakka'l-yakîn
Ben bir âciz günahkârem, dayağımı yokların ben* (290/15)

*Derd-i-mend miskin Vehâbî, nesne bilmez Ümmî'dir
Mümkînâtın sırrına bak, âfitâb içindedir* (354/11)

"Ümmî" lakabını kendine lâyük gören Elmalılı Abdülvehhâb Efendi'nin sâhip olduğu engin tevâzu ile karışık irfan ve mârifet derecesini, onun Dîvân'ındaki şu musralardan anlıyoruz:

*Aşk-ı sâfiden bu nûr geldi, yetişdi cânıma
Şâhidim tevhîd-i zât, gelmez hatar îmânıma*

demektir. Şol vücûd-i şerîfin ki, muallimi Allâhu Teâlâ ola, nice *ümmî* olur? Belki onlara *ümmî* demek, ma'rûf olan vechile "okuyup yazmamış" demektir. Bundan ise *cehil* lâzım gelmez. Ve Kur'ân'da; "Mâ künte tedrî me'l-kitâbü ve le'l-îmân" ve dahi "Ve vecedeke dâllen fe-hedâ ve vecedeke âilen fe-ağnâ" ve emsâli hüsn-i ibâre ile te'vîl olunur. Burası tafsîlin mahalli değildir. *Ulemâ*, *ümmî* olmadıkça Hakk'a vâsıl olmazlar. Zira *ilm-i zâhir*, levh-i kalbde bir nakışdır ki, sâhibine vücûd ü pendâr getirir. Pes kavânin-i resmiyyeden derûnu sâde olmadıkça, *ilm-i bâtınî* nakşı ile müntekîş olmaz. Bazı *ulemâ* sâliklerinin ağızlarında, bir miktar mürekkep lekesi ve bulaşığı kalır. Bir hoş yunup arınmadıktan sonra, *ilm-i feyz* onlara noksan üzerine olur." (İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i İsmâiliyye*, Hacı Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi Bl., No: 459, vr.: 17^b).

*Nesne bilmez ümmîyi fehm etdiğim budur hemân
Armağan yokluk yeter, hakka'l-yakîn Sübhân'ıma* (269/1-2)

*Ol gevherin, Vâhib Ümmî'dir, katresi emvâcın
Bir garîbin, ârif bilir; kimse ilim bilmez benim* (8/7)

*Ol gevherin Vâhib Ümmî sarrâfıdır, anlayana
Bir garîbem, ârif bilir; kimse ilim bilmez benim* (447/7)

*Vâhib Ümmî, nutkun senin, ârif gerek anlamağa
Şeyâtîne la'net demek, ma'nâ yüzü ilencidir* (450/5)

*Nihân ilmine ârifsın, ne gam yersin Vehâb Ümmî!
Eyüb'ün âh u zârından haber ver sen, neden peydâ?* (38/9)

Abdülvehhâb-ı Ümmî'nin ümmîlik sâyesinde elde ettiği bu yüksek irfânî hakikatlerin mânâsını, mârifet yoksunu câhillere ve gâfillere anlayamaz. Onu anlasa anlasa, aşk ateşiyle yanıp nûr olmuş, gönül gözü açık ârifler / âşıklar anlayıp kavrayabilir. Bu gerçeğin Vâhib-i Ümmî dilinden ifâdesi şu şekildedir:

*Vâhib Ümmî, tevhîdinin ezelini söyler gelir
Âşık olmayan göremez, aşkdan yanıp nûr olmuşun* (46/5)

*Vâhib Ümmî derd-i-mendin dürrünü ârif bilir
Cevherimin ma'nası, gâfillere yokdur benim* (56/7)

*Vâhib Ümmî, fi'lini aşk dilinden söyledi
Gözlü gerek görmeğe, gizli irfân içinde* (70/16)

*Vâhib Ümmî'nin vuslatı, halka gümân, ehle ayân
Düşdü zâtın bahrine, can Hüve Hüve oldu ahî* (84/7)

Hakk'a vuslatı gerçekleştirmiş Ümmî Vâhib'in yüksek irfânî sözlerinin mânâsı, geçimlik dünyevî akıl (akl-ı maâs) sâhiplerine çok uzaktır. Oysa o, insanları gafletten uyandıracak, ölü gönülleri diriltecek ilâhî mârifet ilminin icâzetini gerçek sâhibinden alıp gelmiş; isteyene sunup durmaktadır. Onu duyacak, ona kulak verecek yiğit ve mert kimseler aramaktadır:

*Anlar mısın, dinler misin, Vâhib Ümmî ne der sana?
İsteyeni ayıldayın, Dostdan izin alıp geldim* (222/9)

*Vâhib Ümmî, maârifin ihyâsını söyler sana
Akl evinde oturanlar, bu ma'nâda nâçâr imiş* (429/7)

Ne mutlu, onun bu çağrılarına kulak verebilenlere!...

Sonuç

Sevmek demek, bilmek demektir. Bilmek demek de bulmak demektir. Sevenler bilir, bilenler bulur. Bulanlar görür. Görenler sevdiğini temâşâ eyler. Yâni bilmek ve sevmek yolculuğunun sonunda “olmak” vardır ve asıl gâye de odur.

Dolayısıyla bilmek için, sevmek gerekir. Sevmek için de bilmek gerekir.. Yâni âşık olmak için ârif olmak lâzımdır. Ârif olmak için de âşık olmak.. Bilmeyen, gereği gibi sevemez. Sevmeyen de gereği gibi bilemez.. Bilmeyen bulamaz, bulmayan göremez.. Bütün bunlardan habersiz olan da “olamaz.”

İrfânın ve aşkın bütün bu halleri, hep gönülle ilgili hususlardır: Gönül, âşıkın başını top edip eline aldığı, sevdiği uğrunda canını başını fedâ etmeyi göze aldığı aşk meydanıdır. Seven, gönlüyle sever; bilen, gönlüyle bilir; olan, gönlüyle olgunlaşır. Bilenin bildikleri, gönül defterine yazılır. Bulan da gönlüyle, gönlünde bulur. Bulan, gönül gözüyle görür. Görünen, gönül levhasında görünür. Gören, gördüğünü gönül diliyle anlatır. Âşıklar ve ârifler, işte bu gönül diliyle söylerler. O dili başkaları anlamaz; ancak gönül dünyasında konuşulan bu mecâzî / sembolik / metaforik aşk dilini bilen âşıklar / ârifler anlar.

Aşk, gönüle can veren bir ölümsüzlük iksîridir, âb-ı hayâttır. Aşktan, irfandan ve mârifetten mahrum gönüller, diri değil, ölüdürler. Gönül diriliği, bir Nisan yağmuru hükmündeki aşk, irfan ve mârifetle gönlü yeterince sulamakla sağlanabilir. Yüce Allah dışındaki her şey, dünyâ ve içindekiler, hattâ âhiret ve uhrevî nîmetler bile, âşıkın ve ârifin gönlünü öldürmeye yeten zehirli tuzaklardır. Dolayısıyla ârif ve âşık, bütün bunların sevgisini aslâ gönlüne sokmaz.

Nihâyet âşıkın gönül tahtında, o güzeller güzeli hakîkî sevgiliden başkası bulunmaz. Gönül tahtına O’ndan başkasını yerleştirenler, aslâ O’nu bulamaz, bilemez, göremez ve sevemezler. Ârifin dilinden irfânı ve mârifeti döktüren de O’dur; âşıkı halden hâle sokan da, âşıkın dilini çözüp konuşuran, bûlbûl gibi öttüren ve el-âleme rezil rüsvâ eden de..

Nihâî kurtuluş, O hakîkî sevgilinin uçsuz bucaksız irfan ve aşk okyanusuna düşüp gark olmakla gerçekleşecektir. Ölümsüzlük suyu oradadır; ebedî dirilik oradadır..

Ne mutlu, âb-ı hayâtı tadanlara, tadanların yolunda olanlara, tadanları bilenlere ve tadanları sevenlere!...

Hepinizi âşıkların / âriflerin selâmıyla selâmlarım: Aşk u niyâz ederim, efendim!...